

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

LÁZÁR ISTVÁN DÁVID

A vitatkozó Petrarca

Szörényi László 60. születésnapjára

Néhány évvel ezelőtt az ünnepelt, Szörényi László, amikor éppen Petrarcaról beszélgettünk hosszasan, megjegyezte: „Bátyuska, ez mindent tudott!” 2004-ben, amikor a világ Petrarca születésének 700. évfordulóját ünnepelte, számos tanulmány tárta fel e „mindentudás” egyes jellemzőit. Az alábbiakban az életmű egy általam fontosnak vélt, ám a kutatás homlokterébe ritkán kerülő része, a polemikus írások kapcsán szeretnék hozzájárulni néhány adalékkal a petrarcai mindentudás megismeréséhez.

Az utóbbi évtizedek kutatásai alapján mára már nyilvánvalóvá vált, hogy – a korábbi évszázadok értelmezésével és megosztásával szemben – Petrarca életművében elválaszthatatlan egységet képviselnek a különböző műfajok, s nem tartható a „Petrarca latino” és a „Petrarca volgare” mesterséges elkülönítés sem. Ez a felismerés tette és teszi lehetővé azt, hogy ismét a figyelem középpontjába kerülhessenek a szerző latin nyelven írott művei, és személyének a lírikus mellett meglévő (és vele egységet képező) egyéb vonásai, például a filozófus, a filológus, a diplomata stb.

A szakirodalomban „invektívák” vagy „polemikus írások” cím alatt Petrarca négy művét szokták felsorolni:¹ 1. *Invective contra medicum* (1352–53); 2. *Invectiva contra quendam magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis* (1355); 3. *De sui ipsius*

1 Lásd legutóbb R. FEDI, *Invito alla lettura di Petrarca*, Mursia, 2002. – Érdeemes megjegyezni, hogy pl. Wilkins a *De ignorantia*t is az invektívák közé sorolja, figyelmen kívül hagyva a tartalmi-műfaji eltéréseket. E. H. Wilkins, *Vita del Petrarca e La formazione del „Canzoniere”*, Feltrinelli, 1990, 333–334. – A *De ignorantia* műfaji kérdéseivel érintőlegesen foglalkoztam disszertáciomban: *Tudatlanság=jámborság; tudatlanság=istentelenség. Paradoxon és megoldása Petrarca: De sui ipsius et multorum ignorantia* című művében, Szeged, 2004, 119–121. (Kézirat.)

et multorum ignorantia (1371); 4. *Invectiva contra eum qui maledixit Italie* (1373).² Három, kifejezetten *invektívának* nevezett műről van tehát szó, továbbá a *De ignorantia*-ról, amelynek műfaji besorolása – mint látszik – problematikus.³

Felmerül a kérdés, hogy milyen helyet foglalnak el ezek az írások Petrarca életművében, hogy a látszólagos tematikai különbözőség ellenére van-e közöttük összefüggés, illetve, hogy a számos műfajban alkotó szerző számára az invektíva milyen lehetőséget kínál gondolatai kifejtésére. Hogy e kérdések megválaszolhatók legyenek, röviden át kell tekinteni a polemikus írások tematikáját.

Az *Invective contra medicum* megírását az ösztönözhetette, hogy egy ismeretlen orvos – akinek vélhetően kezébe került Petrarca 1352. március 12-én VI. Kelemen pápához írt levele,⁴ amelyben óvja az egyházfőt a tudálékos és kókler orvosok seregétől – támadást intézett ellene. Ez az írás nem maradt fenn (ahogyan az orvos neve sem), csupán a *Contra medicum* utalásaiból következtethetünk tartalmára. Eszerint nem csupán Petrarca személyét támadja, hanem a költészetet is, s a „mesterségek” sorában az orvostudományt messze elé helyezi. Petrarca gyilkos iróniával fogalmazza meg válaszáat (I. könyv), amelyre az orvos balga módon reagált, ezzel felingerelve s ismételten írásra kényszerítve a költőt (II–IV. könyv). Ez az írás – azon túl, hogy vitapartnerét műveltségbeli fölényé és iróniája segítségével teljesen megsemmisíti – elsősorban a költészet védelmét tartalmazza, továbbá annak mindenekeftettségét hirdeti. Petrarca mindemellett számos morálfilozófiai megállapítást is tesz, amelyek közül szempontunkból az alábbiak a leglényegesebbek: a tudatlanság, valamint a felületes filozófiai ismeretek felfuvalkodottsághoz, önteltséghez vezetnek, s innen pedig egyenes az út a legfőbb rosszhoz, az istentelenséghez. Ezzel áll szemben a költő alapos tanulmányokra épülő műveltsége, a (többnyire csak vágyott) visszavonult életmód s az ezekből következő jámborság.

Az *Invectiva contra quendam magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis* ugyancsak egy személyét ért támadásra adott válasz: egy bizonyos magas állású, ám tudásnak és erénynek híján lévő ember⁵ (aki méltóságát csupán családi kapcsolatainak

2 Az invektívákat a továbbiakban a következőképpen rövidítve (*C. med.* = *Invective contra medicum*; *C. magni st.* = *Invectiva contra quendam magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis*; *C. maled.* = *Invectiva contra eum qui maledixit Italie.*) az alábbi kiadás alapján idézem: *Opere latine di Francesco Petrarca*, a cura di Antonietta BUFANO con la collab. di Basile ARACRI e Clara KRAUS REGGIANI, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1987. (Ered. 1975).

3 Címe is mutatja, hogy nem illeszthető be az invektívák közé, polemikus hangneme miatt azonban rokonítható velük. A mű filozófiai vonatkozásairól ld. A. BUCK bevezető tanulmányát az 1993-as latin–német kiadáshoz. (F. PETRARCA, *De sui ipsius et multorum ignorantia – Über seine und vieler anderer Unwissenheit*, hrsg. und eingeleitet von August BUCK, Felix Meiner Verlag, 1993.)

4 *Familiares* V. 19.

5 Amint a kutatás nagy valószínűséggel igazolta (ld. U. DOTTI, *Vita di Petrarca*, Laterza, 1992, 309.), Jean de Caraman, aki korábban apostoli protonotárius, 1350-től pedig bíboros volt az avignoni udvarban. 1361-ben hunyt el.

köszönhette) megvádolta Petrarcát, hogy zsarnokokkal (a milánói Viscontiakkal) tart fenn kapcsolatot, és ráadásul még tudatlan is. Nem ismerjük ebben az esetben sem az invektíva megírását kiváltó levelet, s a címzett neve sem szerepel a szövegben. A gúny és az ironia ebben az esetben is megsemmisítő. Petrarca széleskörű műveltségének teljes „fegyvertárát” felvonultatva cáfolja a vádakát, hangsúlyozva szellemi függetlenségét, illetve felvázolva a jámbor tudatlanság fontosságát a végső cél, az üdvösség elnyerése szempontjából.

A *De sui ipsius et multorum ignorantia* műfajának megállapítása – mint már említettem – igencsak problematikus, azonban a szituáció és stílusának hasonlósága miatt véleményem szerint tárgyalható az invektívák között. Ebben az esetben is a Petrarca személyét ért támadás a kiindulópont: az immár idősödő és hírneves költőt négy velencei ifjú (akikkel szoros barátságban állt) megtámadta azzal, hogy „bár jó ember, ám tudatlan.” E vádat (amelynek kiagyalását szerinte az ifjaknak a hírneve iránt érzett irigysége okozta) nem hagyhatta válasz nélkül, s így született meg a *De ignorantia*, amelyet a kutatás az egyik legjelentősebb petrarcai morálfilozófiai írásnak tekint.⁶ A négy ifjú „modern”, arisztotelianizmuson alapuló „tudása” (valójában felületes ismereteiken alapuló önteltsége) áll szemben a költő hagyományos műveltségével. Az önteltség szükségszerűen elvezet az istentelenséghez, míg a valós műveltség a jámborsághoz. Mindehhez háttérül szolgál a tudatlanság többféle értelmezése: egyfelől bírái tudatlansága, másfelől saját bevallott tudatlansága; mindkettő azonosnak tekinthető az Isten mindentudásához viszonyítva. Míg azonban az ifjak tudatlansága az emberi tudáshoz viszonyítva is valóban tudatlanság, addig Petrarcaé széles körű műveltség: az előbbi nem ismeri fel saját korlátait, ezért istentelenséghez vezet, az utóbbi belátván az ember kicsiny mivoltát, jámborságra int.

Az *Invectiva contra eum qui maledixit Italie* némiképp eltér Petrarca fent ismertetett írásaitól. Részint ugyan ebben is személyes megtámadtatásról van szó, azonban a téma teljesen más, és a tét is lényegesen nagyobb. Nem arról van szó, hogy a költő személye milyen megítélés alá esik – bár számára ez is elsőrendű fontossággal bír –, hanem a pápaság székhelyének visszaköltözéséről Rómába vagy maradásáról Avignonban. Ezzel kapcsolatban – éppen Avignonban szerzett tapasztalatai alapján – Petrarcanak az a meggyőződése, hogy a pápának mindenképpen vissza kell térniük Rómába. E meggyőződése alapján 1366 nyarán levelet írt⁷ V. Orbán pápának, melyben igyekszik meggyőzni az egyházfőt arról, hogy megérett az idő a Rómába történő visszatérésre. A pápa valóban be is vonul 1367 őszén Rómába, azonban 1370 őszén mégis kénytelen visszatérni Avignonba – Petrarca legnagyobb fájdalomára.

6 Többek között a már idézett A. Buck (ld. a 3. jegyzetet).

7 *Epistolae seniles* VII. 1.

Csak 1373 januárjában értesült Petrarca Uguccone da Thiene-től, hogy egykori levelére válasz született a cisztercita Jean de Hesdin⁸ tollából, s ennek hatására írta meg az *Itália gyalázója ellen* szóló invektívát feltűnően rövid idő alatt, hiszen a datálás szerint március 1-jén készült el vele.

Írásának elején Petrarca csodálkozásának ad hangot, hiszen a téma nem időszerű, V. Orbán már meghalt, s a pápai székhely ismét Avignon. Ezt követően az érdemi kérdésre rátérve tagadja, hogy az általa választott idézet, amellyel a pápának szóló levelét kezdte – „Amikor Izrael népe kijött Egyiptomból”⁹ – párhuzamba állítható lenne a Hesdin által választott idézettel: „Egy ember ment alá Jeruzsálemből Jerikóba.”¹⁰ Avignont nem lehet Jeruzsálemhez, Rómát pedig Jerikóhoz hasonlítani. Ezt követően korának romlásával szembehelyezi Róma egykori nagyságát, amelyet Avignon – mint egy hálátlan rabszolga – soha nem érhet utol, majd megcáfolja Szent Bernát vádjait, számos antik hivatkozást sorolva fel. Elismeri, hogy Róma szomorú helyzetben van, ám a rómaiak jószándékúságát kiemeli. Maró gúnnyal cáfolja a „barbár” franciáknak azt a feltételezését, miszerint az irodalom és a történetírás terén felette állnának az itáliaiak. Művét Ugucconéra bízta.

Bár ez az invektíva tematikáját tekintve eltér a többitől, mégis számos rokon vonás fedezhető fel közöttük. Arisztotelész és Cicero összehasonlítása¹¹ például a *De ignorantia*ra utal, a zsarnokságról szóló rész¹² pedig a *Contra magni status hominem* egyik fő gondolatával áll összhangban.

Áttekintve Petrarca polemikus írásait, az alábbi szembeötlő azonosságokat fedezhetjük fel. Noha ellenfeleit teljesen megsemmisíti, a támadást sohasem ő kezdeményezi, minden esetben csupán reagál az őt ért (méltatlan) vádakra. Vitapartnereit soha nem nevezi meg; ennek egyik lehetséges oka azon túl, amit megfogalmaz egyik invektívájában („Talán arra készítené szemtelenséged, hogy beszéljek egy keveset költőien rólad, és így átadjalak az utókornak, hogy bánthassanak, ám *nem tűnsz méltónak* arra, hogy általam ismert legyél az utókor számára, s arra sem, hogy szerepelj írásomban.”)¹³ az is lehet, hogy jelzi az olvasónak: nem személyek vitájáról van elsődlegesen szó, hanem elvi, filozófiai kérdésekről, mégpedig végső soron a Petrarca számára mindig jelenlévő kérdésről, az üdvözülésről. Leegyszerűsítve a kérdést azt mondhatjuk, hogy ellenfeleit a tudatlanság,

8 A személy azonosításáról ld. P. de. NOLHAC, *Pétrarque et l'humanisme*, II, Paris, 1907, 304–312.

9 *Zsoltárok* 113, 1.

10 *Lukács evangéliuma* 1. 3.

11 Vö. *C. mal.* 13.

12 Vö. *C. mal.* 16.

13 *Cogeret me forte procacitas tua poetice aliquid de te loqui teque omnibus seculis lacerandum tradere, nisi quia indignus visus es, qui per me posteris notus esses aut locum in meis opusculis invenires.* – *C. med.* I. 7.

az ebből fakadó gőg és irigység jellemzi, s ezzel a tudása korlátait ismerő ember jámborságát helyezi szembe.

Fontos közös és hangsúlyozandó mozzanatnak tartom a következetességet és a gondolati koherenciát, amellyel Petrarca felveszi a küzdelmet az általa károsnak tartott jelenség ellen. Ezt a koherenciát jelzi többek között az is, hogy Petrarca gyilkos iróniája, érveléstechnikája, de néhány esetben még a felhozott argumentumok is mindegyik invektívájában azonosak, s ha valaki egymás után olvassa e műveket, fel sem tűnik neki, hogy az elsőt és az utolsót több mint két évtized választja el egymástól. Mindez azt jelzi, hogy Petrarca morálfilozófiája az ötvenes évek elejére már kiforrott állapotban volt.

Petrarca az *Utókorhoz* című írásában olvashatjuk az alábbi – megítélésem szerint – kulcsfontosságú mondatot: „leginkább az erkölcsfilozófiához és a költészethez van érzékem,”¹⁴ ami számomra azt jelenti, hogy azonos jelentőségűnek tekinti a költői és morálfilozófiai műveit.¹⁵ Úgy gondolom tehát, hogy Petrarca invektíváit mindenképpen a morálfilozófiai írásai között kell számon tartanunk és értékelnünk.

A személyes megtámadásra adott válasz többek között alkalmat teremtett Petrarcanak arra, hogy bemutathassa vitapartnereivel szemben meglévő műveltségbeli, retorikai és költői fölényét, miközben megsemmisíti őket. Ugyanakkor a műfaj adta lehetőségekkel „játszadozva” módja nyílt arra, hogy a humoros, ironikus és gyakran szarkasztikus hangvétel segítségével a számára leginkább fontos morálfilozófiai kérdéseket tárgyalja.

14 ...ad moralem precipue philosophiam et ad poeticam prono. – *Posteritati* 11.

15 A. Buck úgy értelmezi, hogy „a költészet elé helyezi az erkölcsfilozófiát.” (Vö. F. PETRARCA, *De sui ipsius et multorum ignorantia*, hrsg. und eingeleitet von August BUCK, Felix Meiner Verlag, 1993, IX.) – Véleményem szerint azonban abból, hogy előbb említi az erkölcsfilozófiát, mint a költészetet, nem következik egyértelműen a költészet hierarchikus alárendeltsége.